

УДК 37.013.77

СТРОМИЛО Анна Петрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
початкової освіти,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: stromilo.anya2016@yandex.ua

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ СКРУТНУ ЖИТТЄВУ СИТУАЦІЮ

У статті розглядаються питання насильства над дітьми, негативні наслідки насильства, які детермінують когнітивні, емоційні та поведінкові відхилення в розвитку особистості дитини. Проаналізовані види насильства: фізичне насильство; нехтування; емоційне насильство; сексуальне насильство; повторюване статеve розбещення у родинні; сексуальна експлуатація та дитяча порнографія; насильство над дітьми-інвалідами.

Ключові слова: насильство; фізичне насильство; нехтування; емоційне насильство; сексуальне насильство; повторюване статеve розбещення у родинні; сексуальна експлуатація та дитяча порнографія; насильство над дітьми-інвалідами; насильницька дія; відхилення в розвитку.

Постановка проблеми. В останні роки зросла роль соціально-педагогічної діяльності. Значний контингент осіб, які потребують допомоги, є діти, які, пережили скрутну життєву ситуацію, серед них – діти, жертви насильства. Тому дослідження проблеми підготовки майбутніх педагогів до роботи з означеними дітьми набуває пріоритетного значення на сучасному етапі розвитку суспільства.

Україна, ставши на шлях розбудови демократії в умовах утвердження ринкових відносин, переживає негативні соціальні явища. До таких явищ належить і насильство, яке значною мірою загрожує життєдіяльності людини. Між тим Конституція України визнає життя і здоров'я людини одними з найвищих соціальних цінностей.

Закон України «Про загальну і середню освіту» одним з головних визначає завдання захисту неповнолітніх від різних форм насильства в контексті Всесвітньої декларації прав дитини.

Ступінь розробленості проблеми. Профілактиці насильства присвячено ряд досліджень. Теоретико-методологічні засади цієї проблеми сформульовано у працях М. Ганді, А. Гусейнова, М. Кінга, Л. Толстого та ін.

Психологічні-педагогічні аспекти насильства розроблялися у дослідженнях А. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зинов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, К. Сельченка та ін. Проблему насильства та агресії досліджували соціологи Р. Арон, К. Вільсон, Ш. Волін, Г. Ковганич, Г. Моргенту, Р. Нібур, Д. Стей.

Попри наявність багаточисленних досліджень питання у ракурсі заявленої проблематики, пов'язані з підготовкою майбутніх педагогів до роботи з дітьми які, пережили скрутну життєву ситуацію, залишаються недостатньо розкритими.

Метою статті є висвітлення знань про різні види насильства та впливу на формування особистості дитини, якими має оволодіти педагог для ефективної співпраці з дітьми, які пережили скрутну життєву ситуацію, а саме насильство.

Виклад основного матеріалу. Акт насильницької дії або бездіяльності, що призводить до завдання шкоди, а також до сильнішої шкоди, що становить підґрунтям для прийняття рішення щодо втручання.

Фізична жорстокість та суворі покарання, або ж погане харчування простіше виявити, ніж більш непомітні ушкодження, що виникають через недбале виховання / ставлення або сексуальні домагання [1, с. 64].

Одними із найважливіших психолого-педагогічних сигналів до підозри сексуальних домагань є свідчення самої дитини щодо спроб самого домагання. Коли дитина свідчить кому-небудь із дорослих про факт насильницьких дій, за законом ця людина має повідомити

про це владних структур. Виключення становлять випадки так званої «виховної бесіди». Це – по суті таке спілкування з дитиною, метою якого є конфіденційність: таке визнання стосується таємниці сповіді, і тому церковні служіння відносяться до числа осіб, які мають офіційні повідомлення про кримінальні дії проти неповнолітніх.

Громадянське інформування щодо кримінальної дії стосовно неповнолітніх значною мірою залежать від громадянської свідомості та готовності до співпраці із владними органами. Втім, статистикою виявлено, що значна кількість випадків поганого ставлення до дітей залишається нерозголошеною [3, с. 87].

Фізичне насильство – не випадкове діяння, це фізичний вплив. Фізичне насильство є очевидними, слідами такого впливу є зазвичай суворе тілесне покарання, яке розглядається як невинуватене. Фізичне насильство класифікується як навмисна дія, яка шкодить (загрожує) здоров'ю (життю) дитини.

Аналіз даних про факти жорстоких дій або знущання щодо дітей з боку оточуючих засвідчив, що найбільше діти піддавались жорстоким діям з боку ватажків та членів дитячих груп (серед них хлопці – 56%, дівчата – 53%); старших братів або сестер (відповідно 42 і 39 відсотків); батьків або вітчимів (34 і 28 відсотків); незнайомих дорослих (38 і 42 відсотки); учнів старших класів школи (26 і 17 відсотків); вчителів (23 і 16 відсотків). Найменше страждають підлітки від працівників поліції (хлопці – 11%, дівчата – 7%); однокласників (відповідно 16 і 12 відсотків). Зокрема, фізичному насильству (побиття дитини, смикання за волосся, щипання, по дряпання, штовхання, ляпаси) піддаються з боку батьків, рідних – 81%, 12% – з боку вчителів, 73% – з боку шкільного оточення і 62% з боку «вулиці» [7].

Індикаторами поведінки жертв фізичного насильства є: надмірна пасивність, байдужість, дитина дуже боїться та впадає в крайнощі, є надмірно агресивною, виявляє фізичну агресивність; батьки або опікун намагаються приховати сліди побиття, або дитина одягнена надто щільно (на дитині надто багато одягу), особливо в спеку, дитина часто відсутня на заняттях у школі; дитина боїться батьків/опікунів, або ж, у іншому крайньому випадку, одержує надмірну увагу від батьків / опікунів; дитина боїться йти до дому; дитина боїться, коли інші діти плачуть; дитина остерігається фізичного контакту з дорослими; дитина дуже погано поводить, часті зміни у поведінці у присутності і за відсутності батьків / опікунів; дитина скоює суїцид, зловживає шкідливими речовинами, порушення сну та вживання їжі [2, с. 34–36].

Нехтування зазвичай кваліфікуються як недостатній догляд за дитиною з боку одного з батьків / опікуна, що призводять до погіршення здоров'я дитини. Таке нехтування передбачає: виключну ступінь недогляду, у разі, коли дитину надовго залишають без їжі, одягу, притулку або медичної допомоги; за ступінь недогляду передбачається відсутність належного утримання, що не призводить до фізичної шкоди дитини. Приклади таких порушень є невміння і небажання батьків правильно організувати дозвілля дитини у період часу між перебуванням дитини у школі і дома.

Емоційне насильство шкодить дитині і викликає зміни у її поведінці, емоційному стані та інтелектуальному розвитку, призводить до заниження самооцінки, шкодить формуванню соціальних та мовних навичок; такі діти є соціально обмеженими і потерпають від неможливості захищатись від інших.

Обов'язком педагогів – є своєчасне сповіщення про факти емоційного насильства, що може бути результатом родинних негараздів, батьківських сварок, принципового невміння поводитися з дітьми. Брак емоційного впливу з боку батьків виявляється у тому, що дитина не в змозі відчувати, що її люблять, цінують і захищають. Такі діти потерпають від надмірних вигаданих фобій; очікують уваги від сторонніх дорослих, вдаються до наркоманії або вандалізму, виказують розумову, фізичну емоційну відсталість [4, с. 89].

Сексуальне насильство передбачає цілу низку моделей поведінки, у тому числі гвалтування, інцест, розбещення. Ці незаконні дії стосуються, переважно, підлітків віком до 14 років особами, що принаймні на 10 років старші та дітей-підлітків віком до 16 років особами, що досягли 21 року.

Подробиці актів сексуального насильства зазвичай не визнаються потерпілими та не сповіщають про них. Подекуди постраждали діти не сповіщають про акти насильства, побоюючись недовіри з боку дорослих або відверто скептичного ставлення до того, що сталося. За статистикою, майже третя частина випадків сексуального насильства залишається не оприлюдненою через страх жертви або погрози з боку винуватця.

Зовнішніми проявами сексуального насильства є: свідчення самої дитини, ушкоджена або забруднена білизна, вагінальні травми, свідчення про повторюваність актів насильства, розбіжності та плутанина у свідченнях звинувачення на адресу третьої сторони, пояснення, що не збігаються з медичним діагнозом, рання вагітність, випадки захворювань, що передаються статевим шляхом.

Повторюване статево розбещення у родині. Такі родинні проблеми виникають як у дівчат, так і у хлопців, причому і ті, і інші однаково часто бояться повідомляти про акти насильства. Діти переймаються вигаданою тривогою за родинний спокій, що призводить до небажання розголошувати родинних справ.

Сексуальна експлуатація та дитяча порнографія – протиправні дії, що кримінально караються; призводять до втеч із дому і дитячої проституції [4, с. 90–91].

Дитяча порнографія у мережі інтернет – протиправні дії, що полягають у вилученні персональної інформації з веб сайту, підозріле листування в режимі онлайн, знайомство в мережі. Усі ці випадки передбачають негайне втручання дорослих у діяльність підлітків та їхню роботу з комп'ютером. Позитивні бесіди та об'єктивні пояснення повинні мати на меті систематизацію знань підлітків про можливості комп'ютерної мережі.

Особливо загрозливим є вплив насильства через екран (телевізійне насильство), вплив відеоігор, насильство через Інтернет тощо. Український телеглядач сцени агресії бачить у середньому кожні 16 хвилин, а в період з 19.00 до 23.00 цей умовний інтервал скорочується до 12 хвилин. Численні сцени погроз, насилля, громадського безладу на екрані постійно зростають. Найнебезпечнішим є те, що насильство має дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, напади депресії, помсти, наркотичну (алкогольну) залежність, відчуття відсутності допомоги, безнадійності або безсилля, брак самоповаги тощо. Діти починають вважати насильство припустимою моделлю поведінки і навіть способом розв'язання своїх проблем.

Прояви насильства у поведінці дітей мають вікові, гендерні й індивідуальні особливості. Це спричинено труднощами і складнощами розвитку дітей: їх надмірною збудливістю, потребами у стихійно-груповому спілкуванні, критичному осмисленні себе і навколишніх, прагненні до протесту, особливістю природи дитячої агресивності (фізичної, вербальної, непрямой, негативізму), гендерними відмінностями та ін. [5, с. 180].

Виділено п'ять типів дітей підліткового віку залежно від їх видів ставлень, системи цінностей, типів поведінки, видів і ступенів проявів агресії: активно-позитивний, пасивно-позитивний, ситуативно-нестійкий, пасивно-негативний, активно-негативний. Це дало можливість проаналізувати ситуації, що порушують процес особистісного становлення, створюють об'єктивні передумови для виникнення і прояву таких рис особистості, які стають основою її поведінки як об'єкта чи суб'єкта насильства.

До першого типу (активно-позитивні) належить 14,5% дітей підліткового віку. Це просоціально налаштовані учні, які є принциповими противниками насильства. Другий тип (26,1%) – пасивно-позитивні – відрізняються своєю байдужістю до поведінки однолітків і є потенційно спроможними скоїти насильницькі дії. Значна кількість дітей підліткового віку – 31,2% відноситься до третього типу – ситуативно-нестійких. Вони, зазвичай, періодично скоюють насильницькі дії, потрапивши у відповідні ситуації. Четвертий тип – пасивно-негативні (таких 23,0%) часто скоюють насильницькі дії, проявляючи частіше психічну, ніж фізичну агресію. П'ятий тип – активно-негативний. Їхня кількість незначна – на 770 учнів таких виявилось 5,2% [6].

Насильство над дітьми – інвалідами. Серед протиправних дій, спрямованих проти дітей з фізичними і розумовими вадами, розрізняють фізичне насильство, а також емоційні

образи та нехтування фізичним станом потенційної жертви. Більшість таких випадків припадають на недогляд або брак достойних вимог у навчальному середовищі, серед незнайомих людей або в транспорті.

Також дитину можуть образити розбіжності у національно – культурному вихованні: із цією метою працюють соціальні служби проходять спеціальну підготовку, щоб мати певний досвід у практикуванні в цій сфері.

Насильство над дитиною набуває різних аспектів: культурного, етнічного, професійного, соціального, економічного характеру. Насильниками можуть бути як батьки, так і особи поза родинним колом: друзі родини, сусіди, знайомі і незнайомці. Ними також можуть бути люди, яким дитина довіряє: вчителі, прийомні батьки, опікуни. Дітей можуть скривдити не лише дорослі, а також і старші діти, і діти їхнього віку [9, с. 134].

Найважливішими є своєчасне повідомлення про випадки насильства: адже, той хто раз його вчинив, безкарно може його повторювати. Фактори насильства над дітьми – ніколи не містять лише одну причину, зазвичай розглядаються сукупність обставин, що призводять до насильства. Майже завжди певний комплекс таких факторів спричинюють складні важелі ситуацій, наприклад: проблеми шлюбу чи професійні проблеми завдають емоційного стресу, який в свою чергу, не знаходить виходу, а призводить до злостивості та агресії тощо.

Проблеми родинного насильства над дітьми зазвичай відбивають деструктивну ситуацію, яка склалася у родині, не дивно, що ця ситуація може повторюватися із покоління в покоління. Фізичне покарання зазнає принципової критики, надмірні родинні побиття породжують мотивацію дитини до ефекту фізичного впливу та призводить до виникання конфліктів. Також дитина може бути залучена або ж вороже мотивована у результаті споглядання з'ясування батьківських стосунків. У таких випадках мотивації подальшої дитячої поведінки можуть бути розглянуті як підсвідоме провокування до можливого сексуального насильства.

Традиції родинного виховання, спрямованні до так званого раннього дорослішання, без сумніву шкодять дитині; адже соціальна реакція дитини, вмотивована у такий спосіб, що можуть спровокувати ранню дитячу реакцію на можливе сексуальне насильство [8, с. 312].

Велика різноманітність можливих наслідків значним чином визначає наше уявлення про вплив насильства.

Висновки. Таким чином, розглянута проблема дає можливість стверджувати, що досвід пережитого насильства детермінує емоційні, поведінкові та когнітивні відхилення в розвитку особистості суб'єкта. Відхилення на когнітивній сфері – змінюються думки, установки, погляди на світ. В емоційній сфері спостерігаються напруження, зневірення в оточуючому світі, зниження самооцінки, чутливість особистості. На поведінковому рівні проявляється агресія, самозахист. Зважаючи на це, перспективами подальшого дослідження є вивчення напрямів роботи педагогів з дітьми, які пережили скрутну життєву ситуацію, а саме насильство.

Список використаної літератури

1. Бондаровська В. М. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству / В. М. Бондаровська – К. : СДМ – Студіо, 1999. – 63 с.
2. Бугера О. І. Вплив засобів масової інформації на процес формування особистості неповнолітнього (за матеріалами соціологічного дослідження) / О. І. Бугера // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 117–120.
3. Громадська програма запобігання насильства в сім'ї (проект «Гармонія»). – Львів, 2004. – 95 с.
4. Дмитренко М. І. Попередження насильства у сім'ї: Методичні рекомендації / М. І. Дмитренко, П. О. Власов, М. В. Тропін. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський юридич. ін-т МВС України, 2001. – 56 с.
5. Єрмолаєва Т. В. Екстремальне існування в сім'ї: злочинець і жертва / Т. В. Єрмолаєва // Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в Україні. – 2001. – С. 177–180.
6. Ролінський В. І. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика / В. І. Ролінський. – Одеса : Ветаком, 2003. – 220 с.

7. Ролінський В. І. Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх / В. І. Ролінський. – Київ-Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – 250 с.
8. Ролінський В. І. Вікові, гендерні та індивідуальні особливості проявів насильства у поведінці неповнолітніх / В. І. Ролінський // Педагогіка та психологія – Чернівці : Рута, 2005. – С. 15–17
9. Фурманов И. А. Агрессия и насилие. диагностика, профилактика и коррекция. / И. А. Фурманов. – СПб. : Речь, 2007. – 480 с.

References

1. Bondarovskaya, V. M. (1999). *What we can do to prevent home violence*. Kyiv: SDM-Studio. (in Ukr.).
2. Bugera, I. O. (2004). Influence of mass media on the formation of the personality of the minor (a study of sociological research). *Business, economy and law*. 6, 117–120. (in Ukr.).
3. *Public program to prevent violence in the family*. (2004). Harmony" project. Lviv. (in Ukr.).
4. Dmytrenko, M. I., Vlasov, P. O., Tropin, M. V. (2001). *Preventing violence in the family: guidelines*. Dnipropetrovsk. (in Ukr.).
5. Yermolayeva, T. V. (2001) Extreme existence in the family: the offender and the victim. *Family and marriage-family relationships in Ukraine*. 177–180. (in Ukr.).
6. Rolinskyi, V. I. (2003) *Violence against minors: problems, prevention*. Odessa. Vetakom. (in Ukr.).
7. Rolinskyi, V. I. (2004). *Aggression on television and problems of minors*. Kyiv-Zhytomyr. ZhSU. (in Ukr.).
8. Rolinskyi, V. I. (2005) Age, gender, and individual specific features of manifestations of violence in juveniles' behavior. *Pedagogy and psychology. Chernivtsi: Ruta*. 15-17. (in Ukr.).
9. Furmanov, I A. (2007). *Aggression and violence. Diagnosis, prevention and correction*. Saint Petersburg. Speech. (in Rus.).

STROMYLO Anna,

Ph.D in Pedagogy, Associate Professor of Elementary Education Department,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: stromilo.anya2016@yandex.ua

TRAINING TEACHERS TO WORK WITH CHILDREN WHO HAVE EXPERIENCED A CRISIS SITUATION

Abstract. *The article deals with the abuse of children, the negative consequences of violence, which determine the cognitive, emotional and behavioral abnormalities in the development of the child. Analyzed types of violence: physical violence; neglect; emotional abuse; sexual violence; repeated sexual abuse in the family; sexual exploitation and child pornography; violence against children with disabilities.*

Formulation of the problem. In recent years, the role of social and educational activities. A significant contingent of people who need help are children who have experienced a difficult life situation, among them - children, victims of violence. Therefore, the study on training future teachers to work with children becomes definite priority in modern society.

Despite the availability of numerous research questions stated in perspective issues related to the preparation of future teachers to work with children who have experienced a difficult life situation, are not disclosed.

The article is to highlight knowledge about different types of violence and the impact on the formation of the child, which has master teacher for effective cooperation with children who have experienced a difficult life situation, such as violence.

Conclusions. Thus, the problem of giving the opportunity to argue that the experience of experiencing violence determines the emotional, behavioral and cognitive abnormalities in the development of the personality of the subject. Deviations in cognition - changing opinions, attitudes, views of the world. As there are emotional stress, znevirennya in the surrounding world, reduced self-esteem, sensitivity of the individual. At the behavioral level is shown aggression, self-defense. Therefore, the prospects for further research is to study the areas of teachers with children who have experienced a difficult life situation, such as violence.

Key words: *violence; physical violence; neglect; emotional abuse; sexual violence; repeated sexual abuse in the family; sexual exploitation and child pornography; violence against children with disabilities; violent act; deviations in development.*

Одержано редакцією 18.01.2017
Прийнято до публікації 22.01.2017